

хорошая теоретическая подготовка автора. Поэтому очень досадно, что И. Н. Топорова недостаточно старательно выполнила подготовительный цикл работы: не ознакомилась с некоторыми тонкостями фонетики и правописания литовского языка; подбирала и фиксировала материалы для своего исследования без необходимой критичности и внимательности; не уточнила ни для себя, ни для читателей хронологические и географические рамки исследуемой языковой системы. Например, такие интерпретации и примеры, как $b' + a - biauris$, $b' + u - biurti$ (с. 145), $p' + a - piauti$, $p' + o - pivė$, $p' + u - piudyti$ (с. 150) и др., показывают, что автор неправильно прочтала сочетания букв b , $p + i$, в начале слова перед гласными заднего ряда передающие группы согласных /pj/ /bj/; наличие в списках таких сочетаний, как $\check{s} + b - išbėga$, $\check{z} + p - užpakalis$ (с. 144), $- bk - gnybk$, $- bs - gnybs$ (с. 165), свидетельствует о том, что не обращено внимание на согласование (нейтрализацию) шумных согласных по звонкости—глухости и т. д. Неясно, из каких источников взяты такие нам неизвестные (скорее всего, искаженные) примеры, как $sukauti$ (с. 141), $saviuka$ (с. 145), $cigarė$ (с. 146), $fabrikė$ (с. 147), $biečiamoji$ (с. 148), $ubia$ (с. 151), и как в списках оказались некоторые давно забытые или даже никогда не существовавшие сочетания, вроде $s + ie - spaciėra$ (с. 146) и $ie + x - patiecha$ (с. 148)¹⁸. Из-за таких ошибок и многочисленных опечаток статья требует от читателя повышенного внимания и предосторожности, но, как говорится, игра стоит свеч: статья весьма содержательна, ее выводы в основном правильны, а неточ-

так как в центральном инвентаре фонем литературного языка и западноукштайтского диалекта нет кратких гласных, соответствующих долгим \bar{e} , \bar{o} .

¹⁸ В говорах и даже в памятниках письменности встречаются только слова $patieka$, $str(i)okas$, $sukatos$, а не $patiecha$, $strochas$, $suchatos$ (с. 142).

ности пагубного влияния на ее содержание не оказали. Методика, примененная в ней, может быть использована при описании фонотактики других языков и диалектов.

Итак, мы рассмотрели все статьи „Балто-славянского сборника“, посвященные вопросам фонетики и фонологии. В заключение хотелось бы еще сделать одно замечание по поводу характерной оплошности, встретившейся в статье Е. Й. Гринавецкене „Некоторые явления контактирования литовских и славянских говоров (на материале языковых контактов в юго-восточной Литве)“ (с. 394 — 408). Автор в предпоследнем абзаце пишет: „В литовском говоре перед согласными k и g отсутствуют задненебные согласные η и η' , а также согласный m из n перед b , p , вторично путем ассимиляции возникшие во многих литовских говорах и в литературном языке. Древние переднеязычные n и n' здесь сохранились без изменения, как в контактирующих славянских говорах“ (с. 408; разрядка наша — А.Г.). На самом деле литовский заднеязычный аллофон фонемы /n/ перед согласными типа /k/, /g/ значительно древнее славянского переднеязычного, возникшего в результате падения редуцированных. Хорошо известно, что заднеязычный [ŋ] существовал в древнегреческом, латинском, древнеиндийском и других языках и считается общиндоевропейским наследием как в более ранних, так и в новейших исследованиях по индоевропейскому языкознанию¹⁹. В славянских языках [ŋ] не мог сохраниться из-за действия закона открытых слогов.

К сожалению, такие досадные промахи в „серийной продукции“ литовской лингвистики встречаются не так уж редко, свидетельствуя о недостаточной внимательности авторов.

А. Гирдянис

¹⁹ См. К. Brugmann, В. Delbrück. Указ. соч., с. 341—342; Барроу Т. Санскрит. М., 1976, с. 66.

V. Vitkauskas. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. V., 1976, 559 p.

Lietuvių dialektologai iki šiol visas jėgas buvo sukoncentravę į tarmių fonetikos ir morfologijos tyrinėjimą. Tačiau tarmių sintaksė ir leksika liko beveik neliestos. Ypač prasta padėtis su tarmių leksika. Čia, galima sakyti, beveik nieko nepadaryta. Neturėjome

išleidę nė vieno tarminio žodyno, nors mūsų kaimynai (pvz., baltarusiai, rusai, ukrainiečiai, lenkai) jau senokai tokius žodynus sudarinėja ir skelbia. Dėl tarmių niveliacijos ir bendrinės kalbos įsigalėjimo jaunoji karta nebeperima daug seniau vartotų žodžių, todėl tarminės

leksikos rinkimo bei tyrinėjimo negalima atidėlioti.

Šioje atsilikusioje srityje jau seniai tyliai triūsė to darbo Lietuvoje pionierius Vytautas Vitkauskas. Jis kruopščiai rinko bei tyrinėjo savo gimtojo krašto – rytinių žemaičių (Kursėnai, Dirvėnėnai, Vidsodis, Pāvandenė, Užventis) šnektų leksiką. Iš susidarytos apie 50 tūkstančių lapelių kartotekos ilgainiui išaugo čia recenzuojamas žodynas.

Tai pirmas lietuvių dialektologinis žodynas. Juo iš esmės pradedamas mūsų tarminės leksikos tyrinėjimas, nauja lietuvių kalbos mokslo šaka. Ir reikia pasakyti, kad toji pradžia labai gera. Žodynas sudarytas sumaniai. Vykusiai pasinaudota geriausių tarybinių ir užsienio leksikografų dialektologų (F. Filino, B. Larino, M. Szymczako, M. Karaš'io, I. Osoveckio, N. Tolstojaus) patirtimi bei mintimis apie tarminės leksikos pateikimo būdus. Žodyno sudarymo principai ir darbo metodologija, apskritai, abejonių nekelia.

Autorius, labai gerai išstudijavęs lingvistų ginčus dėl tarminių žodynų pobūdžio, apimties¹, vykusiai ir išradingai sukomponavo savąjį žodyną.

Paveldėtąją leksiką, kuri nežinoma bendrinėje kalboje arba kuo nors skiriasi nuo jos žodžių (semantika, nedėsningais fonetikos pakitimais, reikšmėmis, kirčiavimu, sintaksiniais ryšiais), jis plačiai pateikė I-ojoje žodyno dalyje (p. 21–463), o bendrus visai tautai (ar didžiąjai jos daliai) žodžius (ir skolintąją feodalinio žargono leksiką) surašė specialiaame Registre (p. 464–559). Tai sudaro tam tikrų nepatogumų naudotis Žodynu (galima buvo visus žodžius iš eilės surašyti), bet autoriaus noras pateikti visą pajėgtą užrašyti nagrinėjamųjų šnektų leksiką yra pamatuotas. Tai pravers struktūriniais tarminės leksikos tyrinėjimams. Juk diferencinių žodynų pateikiama vien tik specifinė šnektų leksika neduoda visos sistemos vaizdo, o čia turime užfiksuotą apypilnį kelių šnektų žodyninį fondą (žinoma, tik reliatyviai, nes autorius mums yra rodes daugiau kaip 200 žodžių, užrašytų visai neseniai ir nepatekusių į žodyną. Be to, kaip jau

¹ Žr. jo platų apžvalginį str. Tarminių žodynų tipai ir sudarymo principai. – „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija“, 1970, t. 2(33), p. 153–170, plg. dar Ф. П. Филин. Проект „Словаря русских народных говоров“. М.–Л., 1961, p. 13–17; J. Karaš. Wytyczne doboru wyrazów języką ogólnonarodowego do słownika gwar polskich. – „Język polski“, 1960, t. XL(4), p. 263.

yra nurodžiusi spauda², vienas kitas žodis yra nepatekęs ir per neapsižiūrėjimą).

Žodyno įvadinėje dalyje (p. 5–17) trumpai aptartos svarbiausios šnektų fonetinės ypatybės, paliesti kai kurie plačiau nežinoti morfologijos reiškiniai. Pačiame žodyne visi šnektų pavyzdžiai pateikti fonetine transkripcija. Dėl to žodynas bus reikšmingas ne tik leksikos, bet ir fonetikos bei morfologijos studijoms.

Svarbiausia žodyno paskirtis, savaime aišku, yra kuo išsamiau pateikti šnektų leksiką. Principai, pagal kuriuos atrenkami žodžiai kokiems skyriams, yra visiškai priimtini, seniai pasaulyje (ypač Tarybų Sąjungoje) praktikuojami ir nekeliantys jokių abejonių. Nors ir esama trūkumų diferencinio žodyno principais tvarkomoje I-ojoje žodyno dalyje (remiamasi jau senstelėjusiu 1954 metų „Dabartinės lietuvių kalbos žodynu“), kaip ir apskritai tokio tipo rinkiniuose, bet gilinimasis į šnektų specifiškąją leksiką yra prasmingas ir duoda gerų rezultatų.

Svarbus knygos dalykas yra naujos dialektizmo reikšmės įtvirtinimas lietuvių kalbotyroje. Tik prie autoriaus minimų leksinių, darybinių, fonetinių (geriau būtų morfofoneminių), akcentuacinių, semantinių dialektizmų reikėjo pridėti dar ir sintaksinius. Tai matyti ir iš paties žodyno, kur žodžiai *iš, ligi, su, savintis, už* ir kt. yra įdėti dėl kitoniškų sintaksinių ryšių sakinyje.

Kalbos mokslui ypač reikšmingi yra leksiniai dialektizmai. Žodyne randame ne tik svarbių kalbos mokslui archaizmų *ašvienis* 'darbinis arklys', *armijos* 'bedugnė', *atúodogiai* 'vasariniai rugiai', *gabijà* 'ugnies vardas', *indėvė* (toks prakeikimas), *lielė* : *liėlė palėisti* 'šaukti', *lūpsnis* 'nuluptas medis', *mėdė* 'miškas', *otrūs* 'greitas, vikrus', *preikālas* 'priekalus', *sándėtas* 'podėlis' ir t. t., ne tik seniai žinomų žemaitiųjų *agnūs* 'vikrus, greitas', *aržūs* 'smarkus', *apvažà* 'nesišlykštėjimas', *krūčas* 'vagilis', *krùpė* 'rupūžė', *kūlys* '(girnų) akmuo', *kvàkti* 'darytis kvailam', *landuonis* 'piršto aptaka', *leilėti* 'plonėti', *lūgė* 'tokios rogės', *lūzgis* 'išsižiojėlis', *maigūs* 'linkęs micgoti', *mazýti* 'kankinti', *mėigti* 'sugebėti', *mūrkanas* 'apsiniaukęs', *sīlkas* 'šilkas', *sulpti* 'čiulpti' ir t. t., bet yra ir visai naujų, kalbotyrai bene nežinomų šaknų ir žodžių: *apyžleiba* 'apčiuopomis', *bėd* 'bet', *bleřbinas* 'koks apstus drabužis', *brūšėiu* (išt. jaučių gromulavimui nusakyti), *dabilis* 'šėmas', *datnúoti* 'kapoti', *drūktminas* 'storulis', *dižyti* 'mušti'

² A. Balašaitis. Pirmasis tarminis žodynas. – „Pergalė“, 1976, Nr. 6, p. 178.

(LKŽ II^a 598 turi šį žodį iš tos kartotekos), *džnyti* 'labai dirbti', *gárdas* 'į durnaropę panašus augalas', *gargálinti* 'grubiai ką daryti', *grabišókas* 'vagišius', *grumózas* 'sudaužytas koks daiktas', *guřbyti* 'žudyti', *gurknóti* 'gurkšnoti', *gurknýs* 'gurkšnis', *įžeibaí* 'skersai', *káلكai* : *káلكais eiti* 'tvirkti', *kanióties* 'galuotis, vargti', *kiósti* 'kiausti', *kypsninis*, -*e* (apie rogių rūšį kalbant), *kivérkščioties* 'mėtytis geliančiomis fražėmis', *kývalas* : *kývalą teĩpti* 'šiaip taip gyvuoti', *knėpšė* 'neišmanėlė, žioplė', *markúnas* 'toks augalas', *maskalúoti* 'skalauti', *maūglinti* 'maukšlinti', *mauknýnas* 'pelkynas', *minkásyti* 'mynioti', *nėikis* 'apsileidėlis', *núluzga* 'žioplys', *pařiukřtais* 'susiřnibždėjus', *pařkýbra* 'iřtįsėlis' ir t. t.

Prie šitokių dialektizmų autorius skiria, dėdamas į savo žodyną ir tuos žemaitiškus žodžius, kurie yra įėję į bendrinę kalbą (dažniausiai iš rašytojų žemaičių kūrinių). Autoriaus nuomone, „tai dialektizmai tik savo kilme, bet, Lietuvoje turėdami aiřkius, apibrėžtus vartojimo arealus, išlaikydami senoviřką kirčiavimą, (...) gali būti dedami į diferencinius lietuvių tarmių žodynus apskritai ir į šį konkrečiai“ (p. 9). Autorius, atrodo, visai pagrįstai į savo žodyno I-ąją dalį įtraukė tik Žemaičiuose vartotus žodžius, dabar pasidariusius visos tautos nuosavybe: *átvejis*, *áudra*, *balańdis*, *grómuliuoti* 'atrajoti', *ýda*, *próga*, *řiaurė* (ir *řiaurinis*), *skárda*, *mėnkė*, *pūgà* ir kt. Jis galėjo dar įtraukti pora žodžių, kurie iš tiesų vartojami tik žemaičių ir pažemaičio aukštaičių plote, pvz., *pėlkė* ir *spėigas*. Visi tie žodžiai, dialektizmai tik iš kilmės, tikrai yra tų tarmių leksikos sistemos dalis, praturtinusi mūsų bendrinę kalbą. Šitokių dialektizmų traukimas į tarminius žodynus yra visai naujas dalykas dialektologinėje leksikografijoje ir gana gerai paremtas lietuvių tarmių medžiaga.

Darybiniai dialektizmai, patekę į šį žodyną, nekelia nė mažiausių įtarimų dėl jų skyrimo vienai ar kitai žodyno daliai. Gal tik reikėjo keliais žodžiais aptarti *apy-* ir *po-* būdvardžių dėjimo principus, nes tokia žodžių daryba būdinga ir bendrinei kalbai, o ne vienai tarmei ar šnektai. Daugelis vardžodžių priesagų yra išskiriamos tradiciškai (-*ėnas*, bk. -*ienas*; -*ynė*, bk. -*ienė* ir kt.). Daugiau užrašyta priesagos -*ėža* darinių (*kramėža*, *krupėža*, *varlėža*), išskirta priesaga -*ėkřlis* (*krumėkřlis*), užregistruota priesagos -*řena* (la?) darinių (*beĩgřena*, *sprógřena*), įdomūs veiksmažodiniai būdvardžiai su priesaga -*inýs* (*kastinýs* 'kastasis', *skintinýs* 'skintas', *pintinýs* 'pintas'), dažna priesaga -*inúotas* (*smiltinúotas*, *putrinúotas*), žinoma iš Žemaitės

raštų, prieveiksmiai su formantu -(i)uo (pvz., visiškai dar nežinotos formos *kėlũ* ~ *keliũ* 'keliese', *kėtuřũ* ~ *keturiũ* 'keturiese', *trėjũ* / *trįjũ* ~ *trijuũ* 'trise' ir kt.), pašalio vietininkų formantais (pvz., *řalip* / *řalėp* 'řalia', *vėlop* 'vėlai'), būdvardžiai su priesaga -*itelys* (-*itelaitis*), veiksmažodžiai su priesaga -*lioti* (*mėtlioti*, *seglióti*, *daglióti* / *deglióti*; čia dar yra ir šaknies balsių kaita) ir kt. Apskritai kalbant, V. Vitkausko žodynas teikia nemaža įvairios ir labai reikalingos medžiagos žodžių darybos specialistams. Ypač čia daug pavyzdžių kamienų miřimui (plg. senas formas *stipras* 'stiprus', *súras* 'sûrus'), linksniavimo paradigmų kaitai.

Daug dėmesio žodyne skiriama kirčiavimo variantams, vad. akcentuaciniams dialektizmams. Žinant, kad šis dalykas yra gana silpna LKŽ grandis³, autorių galima tik pagirti. Lietuvių kalbos kirčiavimo variantai, dažnai labai svarbūs net indoeuropeistikai, kaip matome iš P. Skardžiaus, T. Buch, Ch. Stango ir kitų mokslininkų veikalų, turi būti skrupulingai registruojami, nes čia dažnai slypi didžiai senoviřki reiškiniai. Toks senovės reiškinys yra veiksma reišikiančių veiksmažodinių daiktavardžių, padarytų iš tvirtapradės šaknies dviskiemenių veiksmažodžių, kirčiavimas⁴: *dirbimas*, *ėdimas*, *ėngimas*, *klójimas*, *slýdimas*, *spáudimas*, *spėjimas*, *trúkimas* ir daug kitų. Nelauktas ir nežinomas (ar mažai žinomas) buvo atskirų žodžių kirčiavimas: *krũvà* (2), *láužas* (1), *laumė* (4), *deřimtas* (2), *ketvirts* (2), *akmińřirdis* (1), *bárskynė* (1), *társkynė* (1), *táuškynė* (1), *púodynė* (1) 'puodų dirbtuvė', *duonynė* (1) 'kepykla' (ir *duoninė* 't. p.' Užv.). Tyrinėtina ir kitų formų akcentuacija: *kátė* (2), *kálė* (2), *káitra* (1), *tváikas* (1), *vėřinti*, *vykdýti* (nj.?), *výpla* (1) ir *cýpla* (1), *virřininkas* (1) 'kerdžius' ir t. t.

Žodyne pateikta įdomių formų ir žodžių, atsiskiriančių nuo bendrinės kalbos kokia nedėsninga fonetika. Tokia tema autorius yra parařęs stambesnę specialų darbą. Jame išnagrinėti, o žodyne pateikti tokie įdomūs ir lietuvių dialektologijoje anksčiau nežinoti atvejai kaip trumpojo kirčiuoto *a* atsiradimas dėl analogijos su regresyvinės balsių asimiliacijos paliestų žodžių balsiu *e*⁵ (*dągis* 'dagys', *řkrábis* 'kas sudžiūvęs, řkrabalas', *pąjuris* ir t. t.), balsio *i* ir *e* kaita (*dúobė'ls* 'dobilas', *stuořsóbė'ne* 'storu užpakaliu', *stįřb įruń* /

³ Žr. Z. Zinkevičius. Iš istorinės lietuvių akcentologijos (1605 m. katekizmo kirčiavimas). V., 1975, p. 7.

⁴ Konkretų daiktą reiškiantys paprastai kirčiuojami priesagoje arba galūnėje: *gėrimas* 'gėralas'.

stįmberī-s 'sparno uodegos pašaknys'), naujai pažiūrėta ir pakomentuota priešdėlių *nū-*, *pri-*, *priš-* atsiradimas ir susidarymas, **-ēn* > *-i* įnagininkorieveiksmiuose (*savá'imī* 'savai-me', *i'kundīnī* | *i'kondēnē* 'pridurmais') ir t. t.

Pirmą kartą leksikografijoje susidūręs su *dągis*, *rąkštis* tipo žodžiais, autorius lyg ir yra pasimetęs ir nemokėjęs jų leksikografiškai įvertinti, nes vienur iškelia *dągis* (p. 64), *gągris* (p. 87), *pąringuvis* (p. 242), *rąkštis* (p. 296), kitur abejoja *pąjūris* (*pąjūris?*) (p. 232), *pąkarklynis* (*pąkarklynis?*) (p. 233), trečiur duoda pavyzdžius tik sakinyje: *škrābis*, *-ē ... vįsá škrābįs uñcā* (p. 373).

Balsių *e* ir *i* kaita priesagose (ir šaknyse) taip pat yra svarbus (gal net senosios balsių kaitos) dalykas. Čia turima, sakytume, atskira priesaga *-elas* (vietoj bk. *-ilas*): *dóbelas* 'dobilas', *sprāgelas* 'spragilas' (bet *brizgilai*, *rātilas*), *eřzelas* 'eržilas' ir kt., plg. dar paraleles formas *stįmberýs* ir *stįmbirýs*, *vępeza* ir *vępiza*; *skederva* ir *skiderva*, *krečióti* ir *kričióti*. Labai gerai būtų, kad šią balsių kaitą autorius specialiai dar patyrinėtų.

Iš morfofoneminių dialektizmų įdomios yra formos *įkandini* 'pridurmais' ir *saváimi* 'savai-me'. Kadangi šiose šnektose (rytinėse vietoj **-ēn* vns. įnagininke yra *-e*, tai autorius čia rašo *-i* iš tarimo *i'kundīnī* | *i'kondēnē*, *savá'imī* | *savá'mē*. Istorija yra čia aiški: *ē*-kam. vns. įnagininkas šiose šnektose gavo *įa*-kam. galūnę⁶, orieveiksmiuose išliko senoji galūnė *-ī* (*-ē*) < **-ēn*. Nors šiuo atveju transponavimas *į* bendrinę kalbą nėra preciziškas (kitur visur **-ēn* > *-ī* | *-ē* transponuojami *-e*, *-ē*), bet kalbos istorijai yra labai vertingas. Juk priešingu atveju, patekusios į Registrą, šios formos nieko nauja ir reikšminga negalėtų rodyti.

Sunku dabar ką pasakyti dėl priebalsinio kamieno formanto *-min-* sudaromojo balsio. Žodžių geografija lyg paremtų ir autorių (*ākminas*, *akmininis*, *tęšminį*, *tešminingą*), bet negalima užmiršti ir didelio balsio *e* > *ę* (*į*) virtimo masto šiaurės žemaičių ir vakarinių varniškių šnektose.

⁵ V. Vitkauskas. Nauji regresyvinės balsių asimiliacijos faktai Kuršėnų šnektose. — „Kalbotyra“, 1974, t. XXVI(1), p. 81–85.

⁶ Žr. J. Kazlauskas. Z. Zinkevičius. Kelios pastabos dėl straipsnio „Žemaičių tarmių vokalizmo susiformavimas. — „Kalbotyra“, 1964, t. X, p. 255; tam yra pritaręs ir pats žodyno autorius, žr. V. Vitkauskas. Mišriųjų dvigarsių *m*, *n* likimas Kuršėnų šnektose. — „Mokslų Akademijos darbai. Serija A“, 1973, t. 4(45), p. 145.

Recenzuojamame žodyne daug medžiagos ras visi, kas domėsis dvibalsių *uo*, *ie* atitikmenų istorija žemaičių šnektose. Pats autorius visur laikosi nuomonės, kad *i*, *u* priesagose yra atsiradę nedėsnigai: *vūoki'tī's* 'vokietis', *žī'du'li's* 'žieduolis', *ā'tli'ku'lis* 'atlikuolis, kas netikęs, menkesnis', *kuñdu'li's* (ir *kundulī's*) 'branduolys', *naūjī'nā* 'naujiena' (nors *gē'lžu'nes* jau transponuoja *gėlžuonės*, p. 90), *múomu'nī* 'momuo', *uūobu'li's* 'obuolys' ir kt. V. Vitkauskas savo disertacijoje gana įtikinamai yra įrodęs, kad čia bus turėjusi įtakos regresyvinė balsių asimiliacija, pagaliau poliarizacija, kai pasirenkamas tarti patogesnis balsis.

Nedėsnigai atsiradusių ar išnykusių priebalsių atvejai labai kruopščiai suregistruoti. Gana daug neetimologinių *n* turinčių žodžių (su „antrine nazalizacija“), atsiradusių dėl dvejo *į*, *ų* atliepimo tarmėje (svyruoja *in*, *un* || *i*, *u*), pvz., *triñs* 'trys', *gįnsla* 'gysla', *skįnstas* 'skystas', *gunžýs* 'gūžys', *juñs* 'jūs', *munsā* 'mūsų' (galėtų būti transponuojama *trįs*, *gįsla*, *skįstas*, *gužýs*, *jųs*, *mušā*). Tokią nazalizaciją gauna ir tarmės naujieji *i*, *u*, turimi vietoj bendrinės kalbos *ie*, *uo*, pvz., *sniēngas* 'sniegas' (tariama *sni'ðks*), *akmuōñ* 'akmuo' (*ðkmū'n*), *búonžē* 'buožė', *ruduōñ* 'ruduo', *šuōñ* 'šuo' (transponavimas čia, žinoma, sąlyginis, pats autorius, transponuodamas tarmėsrieveiksmį *pąskū'n* 'paskui', abejoja: *pąskuñ* ar *pąskuōñ*). Tai įdomus tarmės fonetikos reiškinys⁷, kurio būta jau XVII amžiuje⁸. Kiti būdingesni neetimologinio *n* pavyzdžiai: *kningā* 'knyga', *nįnkštis* 'nykštis', *plinkšalai* 'plikšalai'.

Žodyne užfiksuota daug visokių kitokių neetimologinio garsų atsiradimo atvejų, pvz., *arādija* 'radijas', *bařkščiai* 'barščiai', *drūktas* 'drūtas', *išlynas* 'šlynas', *makšnā* 'mašna, piniginė', *mėtrā* 'mėta', *skalkiai* 'kalkės', *šābarkštýnas* 'šabakštynas', *škrūptelėti* 'krūptelėti', *taūkštās* 'aukštās' (plg. ant *aūkšto*) ir kt. Įdomūs skolinių pavyzdžiai, kur garsai išspraudžiami ar pakeičiami, vengiant svetimų samplaikų, pvz., *kunijākas* 'konjakaš', *maskuviškis* 'maskviškis', *šarapnėlis*

⁷ Plačiau žr. V. Vitkauskas. Kelios pastabos dėl formų *šū*, *sesū*. — „Baltistica“, 1966, t. II(2), p. 203–207; Z. Zinkevičius. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 196–197; V. Grinaveckis. Žemaičių tarmių istorija. V., 1973, p. 332–334.

⁸ Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. — Kn.: Žodžių formos ir jų vartoseną (= LKK, t. XV). V., 1974, p. 143.

'šrapnelis', *šlaňkas* 'šanarys, lenk. *członek*' ir kt.

Tarmių istorijai reikšmingi faktai, kur matyti ir kokio nors dėsniio irimas⁹, pvz., *d* išmetimas iš junginio *-zd*¹⁰ (*barzà* 'barzda', *blauzà* 'blauzda', *lazà* 'lazda', *lizas* 'lizdas', *strāzas* 'strazdas', *skruzēlē* 'skruzdėlė' ... dar plg. *gruzūs* || *grudūs* 'gruzdus'), taip pat *v* iškritimas iš tarmės junginio *vuo* (= bk. *vo*): *torà* 'tvora', *nakóti* 'nakvoti' (bet *dvōlykis*, *tvójimas*, *tvōksti*). Gal šie transponavimai ir nėra visai pagal reiškinio kilmę tobuli, bet tokia žodyne būtini, nes kitaip nebūtų matoma tikroji padėtis. Pagaliau ir dėsniio dabar tose šnektose nebėra. Žinodami, kad tarmės faktų transponavimas iš dalies yra susitarimo dalykas, dėl vieno kito atvejo nėra ko ir sakyti, nes dauguma žodžių visur transponuota labai įžvalgiai. Iš tos knygos tarmės faktų vertinimo, branginimo gali mokytis visi.

Yra įdomių priebalsių palatalizacijos (pvz., *liežiūvis* 'liežuvis', *siūolas* 'suolas', *skiūntas* 'skūntas', *šiōperis* 'šoferis', *žiuvis* 'žuvis'), disimiliacijos (pvz., *dastāmentas* 'testamentas', *kartōkas* 'tartokas, lentpiūvė', *krilāuninkas* || *krivāuninkas* 'kraujažolė', *kvynas* 'kmynas', *léndrē* 'nendrė', *nastūrkas* 'nasturta, Tropaeolum' ...), metatezės (*dōrelis* 'doleris', *levōrvelis* 'revolveris'...) reiškinų.

Kalbininkus sudomins žodžiai, kurių atskiri garsai buvo pakeisti dėl kitų giminingų ar panašią reikšmę turinčių, šiaip artimų žodžių įtakos (liaudies etimologija), pvz., *drobūžis* 'drabužis' (: *dróbē*), *jūg* 'juk' (: *jóg*), *krėkmoliūs* 'krakmolos' (*krekenā*), *legū* 'tegu' (: *lei* 'lai, tegu'), *levōnas* 'lavonas' (: *liāutis*), *liptas* 'lieptas' (: *lipti*), *pagēlba* 'pagalba' (: *gēlbēti*), *pāšelpa* 'pašalpa' (: *šēlpti*), *rūšas* 'rusas' (: *prūšas*), *slydūs* 'slidus' (: *slýsti*), *šliūkšlė* 'šiukšlė' (: *šliūkštelēti*), *visēp* 'visaip' (: *šiaip* > *šeip*), *týlti* 'tilti' (: *tylā*), *žarginys* 'žarginys' (: *žārginti* 'skėsti, plėsti') ir kt. Kai kurie iš tokių žodžių gali būti seni dariniai su kitu balsio kaitos laipsniu, pvz., *lytūs* 'lietus' (: *lyti*). Spėjama, kad ir *mās* 'mes' turi *a* dėl vienaskaitos formos *aš*. Skoliniai tuo būdu labiau sulietuvinami, pvz., *ketveřgas* 'ketvirtadienis' (iš *četveřgas*, plg. *keturi*), *kōželka* 'tvenkinys' (iš *sōželka*, plg. *kūdra*), *šlāmas* 'šiukšlė, niekam vertas žmogus' (iš *chlāmas*, plg. *šlāmštas*,

šiūkšlė). Kartais tokiu atveju pakeičiama daugiau garsų, pvz., *apmestrūs* 'apinasris' (: *apmēsti*), *žibiňkštis* 'žebenkštis' (: *žibinti*) arba iš dviejų žodžių padaromas vienas, pvz., *kregždingà* 'kregždė' (*krēgždē* + *blezdingà*), *sup-tōnas* 'sutana' (*sutanā* + *kaptōnas*), *šlūzmēl-ninkas* 'samdinys' (*šlūzyti* + *mēlninkas* 'malūnininkas'), *šmaikštūkas* '(ratelio) smeigtukas kuodeliui prismeigti' (*šmaikštūs* + *smeigtūkas*), *švaipýtis* 'krizenti, šaipytis' (*šaipýtis* + *vaipýtis*), *švypsena* 'šypsena' (*šypsena* + *vēpsóti*), *výpla* 'kas vaiposi, juokiasi' (*vēplā* + *výpso*) ir kt.

Svetimos kilmės žodžių pabaiga neretai priderinama prie kurio savųjų žodžių darybinio tipo, pvz., *maršēlga* 'bažnyčios iškilmių tvarkytojas' (plg. *vertēlga*), *prokurōvas* 'prokuroras' (plg. *gulōvas* 'nakvynininkas', *žinōvas*), *spirūtas* 'spiritas' (plg. *riešūtas*, *degūtas*).

Daug žodyno leksikos nuo bendrinės kalbos skiriasi tik reikšmėmis. Tai žinomos žemaitybės: *grōbas* 'žarna', *irklas* 'laivelis', *pabūklas* 'įrankis', *brėkšti* 'temti', *mēntis* 'irklas', *smagūs* 'sunkus', *treñti* 'raminti skausmus' ir kt. Kelia įtarimą tik vienas dalykas: kai kurie šių šnektų žodžiai, būdingi ir bendrinei kalbai, turi įvairių perkeltinių reikšmių, kurios ypač akcentuojamos, pvz.: *gyliuoti* 1. prk. bėgti, lėkti ...; 2. prk. eiti, greit bėgti (apie laiką) (p. 93); *kēlmas* toks keiksmas, nenorint minėti velnio ir t. t. Toks perkeltinių reikšmių graibstymasis nudažo žodyną tik viena spalva, tuo labiau, kad tos perkeltinės reikšmės gali būti nepasidariusios pastovios. Jeigu autorius vieną šnektų žodį būtų lyginęs su bendrinės kalbos kokio žodžio visuma, ir, radęs skirtumų, būtų dėjęs į savo žodyną visas reikšmes, tada būtų akivaizdžiau matyti apskritai žodžio reikšmių išsidėstymas. Juk perkeltinės reikšmės atsiranda iš pagrindinių dėl liaudies kalbos polinkio viską metaforizuoti, hiperbolizuoti.

Reikėtų pasakyti dar keletą žodžių dėl skolinių žymėjimo. Iš recenzuojamojo žodyno aiškiai matyti, kad V. Vitkauskas stengėsi reaguoti į visas naujas etimologijas (pvz., žodžių *bambizas*, *biňkis*, *sragūs* nelaiko skoliniais), nuosekliai žymėti žodžių kilmę, bet kai kur pasitaiko ir netikslumų. Pavyzdžiui, be reikalo *remėzyti* jis laiko skoliniu ir deda į Registrą, o aiškių skolinių *krūkis*, *stinta*, *silkė*, *verčià* ir kt. visai nepažymi.

Apskritai kalbant apie V. Vitkausko parengtą ir išleistą tarminį žodyną, reikia pažymėti neįkainojamą jo vertę kalbos mokslui. Tai monumentalus veikalas, kuriame sukaupiti tarminės leksikos lobiai pravers visų lietuvių kalbos mokslo sričių tyrinėtojams. Tokio žodyno seniai laukia ne tik lietuvių kalbininkai, bet ir užsienio baltistai bei indoeuropeistai.

⁹ Apie tai žr. B. A. Виткаускас. Морфофонематические диалектизмы в говорах жемайтов дунининков (автореф. канд. дисс.), В., 1974, p. 21.

¹⁰ Būta jau XVII amžiuje, žr. Z. Zinkevičius. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba. — Op. cit., p. 146.

Čia ras sau peno ne tik dialektologai, leksikografai bei leksikologai, bet ir dabartinės kalbos ir jos istorijos tyrinėtojai. Juo naudosis ir nekalbininkai, būtent: etnografai, folkloristai, istorikai. Žodynas taip pat turės nemažą praktinę reikšmę. Iš jo matome, kokie neišsemiami leksikos lobiai dar slypi lietuvių tarmėse. Žodynas pravers rašytojams, vertėjams, redaktoriams, terminų sudarytojams, bendrinės kalbos normintojams. Ypač bus naudingas, leidžiant

literatūros klasikų, kilusių iš Žemaičių krašto, raštų naujus leidimus.

Viena kita klaidelė ar nelygumas neišvengiama tokio pobūdžio darbuose. Juk tai — naujo lietuvių dialektologijos baro — tarminės leksikografijos pradžia. Reikia tik linkėti, kad šitas darbas ir paties autoriaus, ir jo pasekėjų būtų tęsiamas ir plėtojamas toliau.

A. Paulauskienė, Z. Zinkevičius

J. Kardelytė. GERVĖČIŲ TARMĖ. V., 1975, 144 p.

Pokario metais labai suintensyvėjo lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas. Parašyta įvairaus pobūdžio dialektologijos darbų apie atskiras tarmes bei tarminius reiškinius, taip pat apibendrinamojo pobūdžio tyrinėjimų. Nemaža dėmesio kreipiama ir į lietuvių kalbos tarmes, esančias už Lietuvos TSR ribų. Izoliuotos lietuvių kalbos tarmės Baltarusijos TSR vakarinėje dalyje jau nuo seno patraukė kalbininkų dėmesį įvairiais aspektais. Šios lietuvių tarmės, būdamos atskirtos nuo viso lietuvių kalbos ploto, išlaikė nemažą senų ypatybių, archaizmų, šiuo metu jau nebevarojamų pagrindiniame lietuvių kalbos areale.

J. Kardelytės „Gervėčių tarmė“ yra vienas iš tokių palyginti negausių tyrinėjimų. Šiame darbe autorė pateikia tiriamosios rytų dzūkų tarmės fonetikos ir morfologijos aprašymą, be to, dar čia turima pratarmė, trumpas įvadas, mikrotoponimų sąrašas ir pluoštas tarminių tekstų.

Dzūkų tarmė palyginti mažai iki šiol tėra tyrinėta. Šios tarmės tyrinėtoja yra recenzuojamosios monografijos autorė Jadvyga Kardelytė, anksčiau ištyrinėjusi savo gimtąją Liūkmenų tarmę, taip pat priklausančią rytų dzūkams (tyrinėjimai dalimis paskelbti, žr. „Kalbotyra“, 1960, t. II, p. 5–31; t. III, 1961, p. 7–25; Lietuvių kalbotyros klausimai, t. I, 1957, p. 181–188; t. II, 1959, p. 165–176).

„Gervėčių tarmės“ monografijoje sukaupta daug tos tarmės faktinės medžiagos, atskleista jos fonetinė ir morfologinė sandara, tiksliai nustatyti fonetikos ir morfologijos dėsniniai, išryškinti šios tarmės skirtumai nuo kitų tarmių ir nuo bendrinės kalbos. Knygoje tyrinėjamosios tarmės fonetika ir morfologija šalia išlaikytų tam tikrų archaizmų turi nemažą ir naujovių (naujadarų). Pati autorė dažniausiai konstatuoja įvairius faktus bei dėsnius, susilaikydama nuo platesnio jų interpretavimo. Pasirinktas kelias iš tikrųjų yra teisingas, nes ne visada būtų galima daryti tiksliai išvadas, kbl visos (ar bent didesnė dalis) dzūkų šnektų

(ypač jų izoliuotų salelių Baltarusijos TSR) nėra ištirta, be to, istoriškai aiškinti tarmės faktus, daryti apibendrinamąsias išvadas bus galima ir vėliau. Dabartiniu metu svarbu sukaupti visą šios tarmės turtą, kol tai dar yra galima, t. y. kol tarmė neišnyko, veikiama bendrinės kalbos bei kaimynų kalbų.

Nors šiame darbe ir nėra tarmės sintaksės bei leksikos tyrinėjimo, tačiau pridėtieji tekstai bei pateikiamieji iliustraciniai sakiniai leidžia susidaryti ir apytikslų tarmės sintaksės vaizdą, taip pat, apibūdinant tarmės fonetinę bei morfologinę sistemą, pateikiama daug naujos iki šiol niekur neskelbtos leksinės medžiagos.

Iš įdomesnių bei retesnių kirčiavimo ypatybių minėtinas kirtis tokių priešdėlinių veiksmažodžių, kaip *sūpranta* (p. 29), *neàtaini* (p. 47), *àtaina* (p. 90), *pàbūvam* ‘pabūname’, *pràbūva* ‘prabūna’, *nėlija* ‘nelyja’ (p. 80). Toks minėtųjų priešdėlinių veiksmažodžių kirčiavimas labai primena Gervėčių tarmei netolimų vakarų dzūkų kirčiavimą. Pavyzdžiui, Varėnės raj. Dargūžių šnektoje priešdėliniai esamojo laiko *ia* kamieno tvirtagalės šaknies veiksmažodžiai, kaip ir apskritai visur vakarų dzūkų, kirčiuojami priešdėlyje: *àts'unc'a* ‘atsiuñčia’, *nėverc'a* ‘neveřčia’, *pàšauk'a* ‘pašaũkia’ ir kt. Tokiu būdu visų trumposios ir tvirtagalės šaknies priešdėlinių veiksmažodžių turimas apibendrintas priešdėlio kirtis. Priešdėlio kirčio apibendrinimo keliu nueita dar toliau. Kai kurie intarpiniai veiksmažodžiai taip pat kirčiuojami priešdėlyje, pvz.: *jišbi'ra* ‘išbýra’, *nėbi'ra*, *nùbi'ra*, *pàbi'ra*, *sùbi'ra*; *ižgija* ‘išgýja’, *nėgija* ‘negýja’, *prigi'ja*; *nėli'ja* ir *nėlija* ‘nelýja’, *išlija* ‘išlýja’, *nėrija* ‘nerýja’, *sùrija* ‘surýja’, *prisivila* ‘prisivýla’ ir kt. Tie patys būtojo kartinio laiko veiksmažodžiai kirčiuojami šaknyje, pvz.: *surijo*, *užgijo* ir kt. Pasitaiko, kad ir kiti *a* kamieno esamojo laiko veiksmažodžiai minėtoje Dargūžių šnektoje turi priešdėlio kirtį vietoj bendrinės kalbos ir kitų tarmių šaknies kirčio, pvz.: *ižgulde* ‘išguldė’, *pàgaišta* ‘pagaišta’; net tvirtapradės